

FATTIGHAVER OG FORHANDLINGER AF MEDBORGERSKAB

ET STUDIE AF FORHANDLINGEN MELLEM FATTIGHJÆLPSMODTAGER OG FATTIGUDVALG I TIDEN EFTER 1849

■ LEONORA LOTTRUP RASMUSSEN

I 1884 skrev arbejdsmanden Chresten Espersen til Aarhus Fattigudvalg i håbet om at få tildelt en af de såkaldte fattighaver. Arbejdet på Aarhus Kalkværk gjorde det svært for ham at forsørge sine seks børn. Som Espersen selv formulerede det, ville det derfor "være en stor Hjælp om jeg kunde erholde et lille stykke Havejord".¹ Espersen var blot en af mange, der på denne måde henvendte sig til fattigudvalget. De kommunale fattighaver – en blanding mellem en nyttehave og den senere kolonihave – nød en udbredt popularitet i den jyske provinsby i sidste halvdel af det 19. århundrede. Haverne var forbeholdt værdigt trængende familieforsørgere og var en del af byens offentlige fattighjælp. Men hvor modtagere af offentlig fattighjælp fik frataget centrale civile og politiske rettigheder, herunder retten til at bestemme over ens ejendele, retten til frit at indgå i ægteskab, og efter grundloven af 1849, retten til at stemme, fik havebrugerne derimod lov til at beholde deres rettigheder.² Selvom grundloven sikrede retten til at modtage offentlig hjælp, blev offentlig hjælp generelt set som værende umyndiggørende og i opposition til det politiske medborgerskab, der baserede sig på myndighed og selvforsørgelse.³ I denne kontekst udgør fattighaverne et særligt interessant undersøgelsesområde, idet tildelingen af en fattighave ikke blev set som umyndiggørende, men tværtimod som myndiggørende. Spillede man sine kort rigtigt, var det således muligt for den mandlige fattighjælpsmodtager at udøve sin grundlovssikrede ret til offentlig fattighjælp, ikke på bekostning af sit politiske med-

---

1 Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, Rigsarkivet (herefter RA).

2 Ifølge fattigloven af 1803 havde fattigvæsenet ret til at sælge de fattiges efterladenskaber, for derigennem at få erstatning for den tildelte understøttelse. I 1808 fik fattigvæsenet ret til at registrere og tinglæse de fattiges ejendele. I 1824 fik fattigvæsenet desuden lov til at nægte borgerere, der havde nydt endnu ikke tilbagebetalt fattighjælp, retten til at gifte sig. I 1857 blev loven ændret, således at kvinder blev fritaget for indskrænkninger i deres ægteskabelige rettigheder, men indgrebet forblev i kraft for mændenes vedkommende frem til socialreformen i 1933. Voss: *Sociale Studier*, 328.

3 Faye Jacobsen: *Husbondret*, 275ff; Koefoed: 'Performing', 163.

borgerskab, men i kraft af dette. Således påpegede Chresten Espersen eksplicit, at han efter bedste evne forsøgte at leve op til sit ansvar som forsørger: "Jeg vilde helst selv sørge for min Familie, men det er ikke saa let, vi er jo mange".⁴ I den vedlagte anbefaling fra arbejdsgiveren C. Langballe og Søn underbygges fremstillingen af Espersen som myndig og selvstændig. Anbefalingen, der tilkendegav at Espersen havde arbejdet på kalkværket i seks år, fremhævede, at han "i den Tid [havde] udvist Ædruelighed og Retskaffenhed og gjort sit Bedste for at ernære sin Familie".⁵ I sidste ende vurderede fattigudvalget, på baggrund af denne ansøgning, at Espersen indgik i gruppen af værdigt trængende familieforsørgerne og tildelte ham derfor en fattighave.⁶

Det er med udgangspunkt i fattighaverne i Aarhus Kommune, at denne artikel sætter fokus på forhandlingen mellem den fattige og fattigudvalget. Eftersom fattighaverne udgjorde en mulighed for at modtage offentlig hjælp uden tab af politisk medborgerskab, vil jeg i artiklen argumentere for, at den konkrete forhandling om et stykke havejord afspejler større, principielle forhandlinger om medborgerskab i tiden efter grundlovens indførelse. Hermed fremhæver artiklen, hvorledes grundloven af 1849 fungerede som en lovgivningsmæssig referenceramme, de fattige kunne bruge til at konstituere sig selv som myndige politiske subjekter, der uforskyldt var havnet i nød. 1849-grundlovens paragraf 89 om offentlig forsørgelse blev ordret indført i 1866-grundloven som paragraf 84.

Artiklens analyse er inddelt i fire hovedafsnit: Første del omhandler udgangspunktet for forhandlingen, dvs. de kriterier som myndighederne opsatte som forudsætning for tildelingen af en fattighave. Anden del undersøger, hvordan disse kriterier blev mødt gennem inddragelsen af anmodninger om fattighaver, mens tredje del viser, hvordan det håndgribelige arbejde med at passe haven kan ses som en måde, hvorpå centrale værdier knyttet til det politiske medborgerskab kunne praktiseres. Eftersom Aarhus Kommune modtog flere og flere anmodninger om denne form for offentlig fattighjælp, retter sidste del af analysen blikket mod kommunens håndtering af denne stigende efterspørgsel. Først følger dog en skitsering af de teoretiske og metodiske overvejelser, der ligger til grund for artiklen, samt en kort beskrivelse af fattighaverne i Aarhus.

FATTIGHJÆLP OG MEDBORGERSKAB

Som det analytiske udgangspunkt for denne artikel behandles fattighjælp som en forhandling mellem giver og modtager. Hermed tager artiklen afsæt i nyere britisk fattighjælpsforskning, der gennem et fokus på det relationelle aspekt af fattighjælp har understreget, hvordan fattige foretog strategiske handlinger for at

---

4 Jf. fodnote 1.

5 Jf. fodnote 1.

6 Jour. nr. 108-1885, Journalsager til Aarhus Byråds forhandlinger, Aarhus Stadsarkiv (herefter: AS).

styrke deres egen forhandlingsposition. Ved at anse anmodningen om fattighjælp som en aktiv, forhandlende proces, der afhang af samarbejde og gensidig afhængighed mellem begge parter, har denne forskning fremhævet de fattiges muligheder for at handle.⁷ I en dansk sammenhæng har Peter Wessel Hansen også anlagt denne tilgang i arbejdet med husarme fra 1750 til 1850 og derigennem undersøgt de forskellige strategier, denne gruppe af fattige benyttede sig af i deres forsøg på at opnå hjælp.⁸ Eftersom fattighjælp i tiden efter 1849 knyttede sig til både det sociale og politiske medborgerskab, vil jeg i denne artikel behandle relationen mellem giver og modtager ikke kun som en forhandling af fattighjælp, men også som en forhandling af medborgerskab. Hermed drages inspiration fra det interdisciplinære forskningsfelt indenfor medborgerskab, der siden begyndelsen af 1990'erne har været underlagt stigende interesse inden for både humanistiske og samfundsvidenskabelige studier.⁹

Min forståelse af medborgerskab tager sit afsæt i T.H. Marshalls centrale værk *Medborgerskab og Social Klasse* (1949), hvori medborgerskabet defineres som "en status der bliver tildelt dem, der er fuldgyldige medlemmer i et samfund",¹⁰ og som indebærer civile, politiske, og sociale rettigheder og pligter.¹¹ Gennem inddragelse af nyere medborgerskabsforskning har jeg udvidet denne definition ved at anse medborgerskab som både en juridisk status og en social praksis.¹² Derudover lægger jeg i undersøgelsen af fattighaverne vægt på, hvordan forskellige dimensioner af medborgerskab, herunder køn, klasse, civilstand og tilhørsforhold, skal forstås som en integreret del af medborgerskabet.¹³ Inden for den feministisk orienterede medborgerskabsforskning har et fokus på det kønnede aspekt af medborgerskab samt en skelnen mellem medborgerskab som status og praksis været vigtige greb i dekonstruktionen af forestillingen om kvinder som passive ofre uden dermed at underminere den diskrimination og undertrykkelse, som

7 Se bl.a. King: 'Negotiating'; Sokoll: *Negotiating a living*; King og Jones: 'Testifying'; Lees: *The solidarities of strangers*; Leeuwen: 'Histories of risk'.

8 Wessel Hansen: *Den skjulte fattigdom*.

9 Isin og Turner: *Handbook*, 1; Canning og Rose: 'Gender, citizenship and subjectivity', 427; Kymlicka og Normann: 'Return', 352.

10 Marshall: *Medborgerskab og Social klasse*, 78.

11 Marshall: *Medborgerskab og Social klasse*, 77. Jf. Marshalls definition af socialt medborgerskab er jeg opmærksom på, at dette forstås mere bredt, idet sociale rettigheder også knytter sig institutionelt til uddannelsessystemet og ikke kun socialforsorgen, der udgør omdrejningspunktet for denne artikel. Det skal derfor eksplicit påpeges, at artiklen fokuserer på det materielle aspekt af det sociale medborgerskab, forstået som medborgernes ret til understøttelse i forbindelse med fattigdom, sygdom, arbejdsløshed og invaliditet, mens det andet centrale aspekt af socialt medborgerskab, nemlig retten til uddannelse, ikke belyses.

12 Isin og Turner: *Handbook*, 1; Canning og Rose: 'Gender, citizenship and subjectivity', 427.

13 For kritik af Marshall, se bl.a.: Mann: 'Ruling Class Strategies and citizenship'; Turner: 'Outline of a theory of citizenship'; Lister: *Citizenship*; Larsen: *Også andre hensyn*; Hobson, Lewis og Siim: *Contested concepts*.

kvinder gennem tiden har været underlagt.¹⁴ Inden for dette forskningsfelt anses politisk medbestemmelse ikke som en enten-eller-position, men som et spektrum mellem inklusion og eksklusion, hvori aktørernes position ændrer sig.¹⁵ Ved at sætte fokus på det "at anmode om rettigheder" som specifik social praksis, har disse studier undersøgt, hvordan aktører gennem tiden har brugt medborgerskabets diskurs til at konstituere sig selv som politiske subjekter og derigennem udfordret og redefineret medborgerskabets form og indhold.¹⁶ Samme tilgang kan spores hos Engin F. Isin, der har fremhævet medborgerskabets flydende og porøse karakter. Ifølge Isin udøves det "at være medborger" af en lang række forskellige aktører og ikke nødvendigvis kun dem, der er i besiddelse af den formelle status som medborger. Som en måde, hvorpå medborgerskabets udvikling kan undersøges med denne porøsitet og dynamik for øje, placerer Isin handlinger som selve analysens fikspunkt, hvilket indebærer en undersøgelse af de øjeblikke, hvor aktøren konstituerer sig selv (eller andre) som et rettighedssubjekt.¹⁷

Det er med udgangspunkt i denne forskning, at jeg i nærværende artikel behandler anmodninger om fattighaver og det efterfølgende havearbejde som "medborgerskabshandlinger". Selvom 1849-grundlovens §89 (§84 i 1866-grundloven) sikrede danskernes ret til at modtage hjælp fra det offentlige, knyttedes udøvelsen af disse sociale rettigheder til et tab af politiske og civile rettigheder, hvorfor tildelingen af fattighjælp uvægerligt medførte et indgreb i modtagerens status som medborger.¹⁸ Som påpeget af Nina Koefoed afspejler disse grundlovsbestemmelser, at der var en grænse for, hvor meget medborgerskab den enkelte kunne forlange, og aktivt politisk medborgerskab blev set som uforeneligt med passivt socialt medborgerskab.¹⁹ Eftersom fattighaverne finansielt og administrativt var en del af den offentlige, kommunale fattighjælp, men ikke medførte rettighedsfortabelse, udgjorde de en sjælden mulighed for at være både fattighjælpsmodtager og politisk medborger. Ved at anse forhandlinger om fattighaver som forhandlinger om medborgerskab sætter analysen fokus på, hvordan grundlovsbestemmelserne om det sociale og politiske medborgerskab fungerede som en flerdimensionel diskursiv ramme, der forsynede fattighjælpsmodtageren med et sprog, en retorik og formelle kategorier, hvorigennem rettigheder kunne påberåbes. Hermed bruges den analytiske skelnen mellem medborgerskab som status og praksis til at adressere agens hos fattighjælpsmodtagerne, der, på trods af at

---

14 Se bl.a. Pateman: *The disorder of Women*; Lister: *Engendering*; Siim: *Gender and Citizenship*; Canning og Rose: 'Gender, citizenship and subjectivity'.

15 Lister: *Engendering*, 1-12.

16 Canning og Rose: 'Gender, citizenship and subjectivity', 431-433.

17 Isin: 'Citizenship in flux', 370-372; Isin og Nielsen: *Acts of citizenship*, 37.

18 Faye Jacobsen: *Husbondret*, 275ff; Lützen: *Byen Tæmmes*, 155; Kolstrup: 'Fattiglovgivningen fra 1803 til 1891', 213; Voss: *Sociale Studier*, 333.

19 Koefoed: 'Performing', 163.

befinde sig på marginen af det formelle medborgerskab, var i stand til at praktisere medborgerskabet og derigennem måske påvirke dets form og indhold.

FATTIGHAVERNE I AARHUS

Fattighaverne, også kaldet frihaver, blev som andre former for offentlig understøttelse administreret af byens kommunale fattigudvalg, der var ansvarlig for at forvalte og tildele havelodderne til byens trængende. Fattighavernes historie kan føres tilbage til det kongelige cirkulære af 4. marts 1826, hvori Frederik VI gav de danske købstæder muligheden for at oprette havejorde som en hjælp til byens fattige. Inspirationen til haverne kom fra Slesvig-Holsten, hvor denne form for fattighjælp havde været i brug siden 1819.²⁰ Det fremgår af cirkulæret, at haverne ikke sigtede mod at give "Kjøbstædernes Fattige fuld Underhold, men [mod] at give gifte trængende Haandværkere eller andre uformuende Familiefædre Leilighed til selv i deres Fritimer, og i Særdeleshed ved deres Koners og Børns Hjælp, at vinde Bidrag til deres Underhold".²¹ De små stykker jord skulle således fungere som et supplement til den arbejdende familiefader. Haverne, der var omkring 400 kvadratalen, blev udlejet for en 4-årig periode, men lejen blev som oftest forlænget, hvorfor mange beholdt deres have over en længere årrække.²² I Aarhus var haverne placeret i udkanten af byen, og de blev derfor flyttet i takt med at byen voksede. Det første 27 fattighaver blev anlagt i 1827.²³ I 1884 var antallet steget til 140, mens der i 1896 var 241 haver.²⁴ Sammenholdes dette med belægningen på byens fattiggård, der i året 1890 varierede fra 171 til 188 personer, står det klart at flere fik hjælp gennem fattighavene end gennem institutionsforsørgelse på fattiggården.²⁵ Det var dog ikke alle arbejdende familiefædre, der havde muligheden for at få tildelt en sådant stykke havejord. Som det fremgår af nedenstående afsnit, var fattighaverne tværtimod rettet mod en specifik gruppe af byens fattige.

KOMMUNENS KRITERIER

Den 17. marts 1883 indsatte Aarhus Fattigudvalg følgende notits i *Aarhus Amtstidende*:

Brugen af nogle af Frihaverne paa Galgebakken, kan overdrages til her hjemmehørende Familieforsørgere af den arbejdende Klasse eller Smaahaandværkere, som ikke nyde Fattighjælp. Andragender herom, indeholdende Oplysning om Ansøgerens og Hustrus Alder, Børnenes Antal og Alder samt om hvor længe han har boet her i Byen,

20 *Kongelige Reskripter og Resolutioner*: Cirkulære af 4. marts 1826.

21 *Kongelige Reskripter og Resolutioner*: Cirkulære af 4. marts 1826.

22 AS, Aarhus Kommune, Fattigvæsenet, Protokoller vedr. Frihaverne 1836-1881.

23 Tholle: 'Frihaverne', 23.

24 AS, Journalsager til Aarhus Byråds forhandlinger, Jour. nr. 103-1896.

25 Aarhus Byråds forhandlinger, 1890, 85-90.

og med paategnede Vidnesbyrd fra bekendte Mænd, indgives inden førstkommande Tirsdag Middag den 20de ds. til 4655, Udvalget for Fattigvæsenet.

Overordnet set skulle den trængende således opfylde fire kriterier: For det første satte fattigudvalget et krav om tilhørsforhold, idet annoncen eksplicit pointerede, at ansøgeren skulle være hjemmehørende i Aarhus Kommune. Begrebet hjemmehørende henviser til landets fattiglovgivning, der i sidste halvdel af 1800-tallet fastsatte, at den fattige skulle opholde sig fem år i en given kommune for at opnå forsørgelsesret og dermed blive kategoriseret som hjemmehørende.²⁶ De såkaldte 'fremmede' fattige kunne nok modtage hjælp fra opholdskommunen, men dette skulle refunderes af deres forsørgelseskommune. Fattighaverne er følgelig et eksempel på, at visse former for hjælp, grundet kravet om tilhørsforhold, var beholdt byens hjemmehørende fattige, mens 'fremmede' fattige oftest blev henvist til refunderbare understøttelsesformer såsom penge- og husleje hjælp.²⁷ Det andet kriterie kommunen opsatte angik ansøgerens civilstand, idet fattighaverne rettede sig mod familieforsørgeren. Det var således i kraft af ansøgerens status som husstandsoverhoved, og det forsørgelsesansvar som denne status fordrede, at haven kunne tildeles. Om end fattigudvalget ikke satte eksplicitte krav til ansøgerens køn, blev haverne af denne grund næsten udelukkende tildelt mænd. Der var dog enkelte kvinder, der søgte og fik tildelt haver. Disse kvinder var alle enker eller gift med mænd, der var ude stand til at opfylde deres ansvar som forsørger, hvorved kvinderne fungerede som husstandsoverhoveder.²⁸ Hvad angår det tredje kriterie, omhandlede dette ansøgerens sociale tilhørsforhold. Haverne rettede sig nemlig mod familieforsørgere "af den arbejdende Klasse eller Smaa-haandværkere". Hermed ekskluderedes middelklassens fattige, der ellers ofte blev tilgodeset med hensyn til hjælp uden rettighedsfortabelse.²⁹ Med hensyn til det fjerde kriterie knyttede dette sig til forestillingen om værdighed. Denne skelnen mellem værdigt og ikke-værdigt trængende var udslagsgivende for indretningen af det 19. århundredes fattigforsorg og indebar, groft skitseret, en vurdering af, hvorvidt fattigdommen var uforskyldt eller selvforskyldt.³⁰ Som også

26 Ifølge Fattigloven af 1803 blev forsørgelsesstedet defineret som det sted, hvor den trængende "de sidste 3 Aar enten bestandig eller dog i længere Tid end på noget andet Sted [...] haft tilhold og paa lovlige Maade ernæret sig". I 1839 blev reglen ændret til 5 år. Kolstrup: 'Fattiglovgivningen fra 1803 til 1891', 225.

27 Voss: *Sociale studier*, 396-397.

28 Mdm. Birkefel, 1882; Oline Phillipsen, 1880; Karen Pedersen, 1880. Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

29 Wessel Hansen: *Den skjulte fattigdom*, 6. Om end Hansens studie omhandler København, gør samme tendens sig gældende i Aarhus, hvor størstedelen af den private fattighjælp, herunder byens største filantropiske forening Velgørenhedsselskabet, rettede sine midler mod de fattige hjem, der tidligere havde kendt bedre dage.

30 Kolstrup: 'Fattiglovgivningen fra 1803 til 1891', 244; Christiansen: 'Social- og familiepolitikken', 44; Petersen: *Fra Luther til Konkurrencestaten*, 169.

påpeget af Inger Nørgård undergik forestillingen af værdighed en løbende betydningsmæssig forskydning op gennem det 19. århundrede, hvor vurderingen af de fattiges værdighed foregik ud fra en række skiftende kriterier, både formelle og mere uformelle.³¹ Dette afspejler sig også i Aarhus Kommunes vurdering af værdighed. Som det formelle kriterie fastslog fattigudvalget, at ansøgerne ikke måtte nyde fattighjælp og derved ikke stå i et afhængighedsforhold til kommunen. Samtidigt krævedes det, at ansøgeren indhentede vidnesbyrd fra "bekjendte Mænd" i byen. Som det gjorde sig gældende i Chresten Espersens ansøgning, skildrede disse anbefalinger ofte ansøgerens karaktertræk og egenskaber. Udover at fungere som belæg for de oplysninger ansøgeren videregav til kommunen, fungerede disse anbefalinger derved også som understøttelse til kommunens vurdering af ansøgerens værdighed ud fra mere uformelle kriterier.

Alt i alt rettede fattighaverne sig altså mod gruppen af værdigt trængende familieforsørgere, som havde en tilknytning til byen, og som tilhørte arbejder- eller håndværkerstanden³² Hermed satte kommunen krav til ansøgerens geografske såvel som sociale tilhørsforhold, værdighed, civilstand, og delvis til køn. De anmodninger, som fattigudvalget modtog, giver et indblik i, hvordan fattige på baggrund af disse kriterier, forhandlede sig til en social ydelse, uden at dette skete på bekostning af deres politiske medborgerskab. Jeg vil i det følgende afsnit vise, hvordan disse forhandlinger af medborgerskab udfoldede sig ved at sætte fokus på to personer: Hans Peter Vegner Høier og Søren Sørensen Møller.

ANMODNINGER OM FATTIGHAVER

Vender vi tilbage til notitsen i Aarhus Amtstidende den 17. marts 1883, foranledigede netop denne Hans Peder Vegner Høier til at sende en ansøgning til Aarhus fattigudvalg to dage senere, den 19. marts 1883. Høier skrev følgende:

Da jeg undertegnede Hans Peder Vegner Høier ved Bekjendtgørelse i Aarhus Amtstidende, seer at der er enkelte Stykker af Aarhus Fattigjord ledig, og kan erholdes gratis tillaans til Beplantning, er jeg saa fri at ansøge det ærede Fattigudvalg, om at erholde et af disse Jordlodder til Laans. Til nærmere Oplysning tjener at jeg er gift og har 5 Børn, hvoraf en Dreng 16 og en 13 og en 2 og en ½ Aar Gammel, samt en Pige paa 4 Aar. – Jeg og min Kone ere begge i 38 Aars Alder og har aldrig nydt nogen som helst Fattigunderstøttelse; men har bestandig ernæret os paa en stræbsom ærlig og tarvelig Maade – Da det vilde være os til megen Hygge og Gavn at erholde en af disse Jordlodder, og vilde jeg lægge al min Flid paa at passe dem, er det, at jeg vover at ansøge det ærede

31 Nørgård: *Beskyt de værdige fattige!*, 15.

32 At fattighaverne var forbeholdt denne kategori af fattige, underbygges også af beskrivelsen i *Aarhus Vejviser*, hvori det fremgår at jordstykkerne blev udlånt til "værdige Familier i mindre gode Stillinger".

Fattigudvalg om at erholde en af disse Lodder, idet jeg tegner mig med megen Agtelse, Ærbødigst Hans Peter Vegner Høier.³³

I ansøgningen fremstillede Høier sig selv som værdigt trængende familieforsørger, der på en "stræbsom ærlig og tarvelig Maade" forsøgte at ernære sig selv og sin familie. Samme karaktertræk nævnes i de to vedlagte anbefalinger, hvoraf den ene var skrevet af sønnens arbejdsgiver og den anden af Høiers egen. I førstnævnte beskrives Høier og hans hustru som "stræbsomme Mennesker", mens Høier i sidstnævnte skildres som en "ædruelig og flittig" arbejder. Hvad angår kravet om tilhørsforhold til kommunen, fremgår dette indirekte af sidstnævnte anbefaling, hvori Høiers arbejdsgiver bemærker, at Høier havde været ansat hos ham i syv år.³⁴ Desuden viser ansøgningen, at Høier, eller personer i hans omgangskreds, holdt sig orienteret i byens presse og handlede hurtigt, da muligheden for at få et stykke havejord bød sig. Hvorvidt Høier fik tildelt en have i 1883 kan ikke fastslås på baggrund af nærværende kildemateriale. Dog findes der blandt de omkring 150 ansøgninger, som denne artikel bygger på, en række genansøgninger, der vidner om at flere ansøgere ikke accepterede kommunens afslag.³⁵ Én af disse var arbejdsmanden Søren Sørensen Møller.

Første vidnesbyrd om, Møller er nedenstående henvendelse, dateret 26. marts 1879. Heri fremgår det imidlertid, at han allerede tidligere havde været i kontakt med kommunen:

Her Borgmester Schmidten, Da jeg for tre Aar siden hendvente mig til Hr Overlærer Kraiberg om at gjerne vilde hvis der blev et Stykke af det frie Havejord Ledig om jeg ikke kunde erholde et saadant overdraget da det vilde være en stor Hjælp for mig og Familien og efter hans Opfordring indleverede jeg kort Tid efter en Ansøgning med Hr Redacteur Mørks Anbefaling og underskrift og for et Aar siden indgav jeg atter igen hvor jeg boede men har nu intet erholdt og der er mig medeelt som jeg tror fra paalidelig Kilde at ifjor Foraar var der ikke saa faa Stykke ledige. Det er grunden til at jeg som en fattig Arbejdsmand henvende mig til dem da jeg ikke kjende hvem der har med den Uddeling at gjøre og da vil gjerne bede dem godhedsfuldt om at tale min Sag for én af de Herrer som har med Uddelingen at gjøre.³⁶

33 Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

34 Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

35 Jeg har indsamlet omkring 150 ansøgninger fra årene 1878 til 1885. Ansøgninger findes dels på Aarhus Stadsarkiv og Rigsarkivet. For genansøgninger se bl.a.: Jens Jensen Nørager, 1882; Jens Jokkumsen, 1880, Protokol over Frihaverne 1836-1881, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS; N. Rasmussen, 1880; Anton Carl Jensen, 1883, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

36 Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

Først og fremmest bør det bemærkes, at ansøgningen er adresseret til byens borgmester og ikke, som det ellers var kutyme, til byens fattigudvalg. Dette afspejler i sig selv et vist mod. Derudover gav Møller eksplicit udtryk for sin utilfredshed over kommunens manglende reaktion ved at pointere, hvor mange gange han havde indleveret oplysninger til kommunen. Møllers ansøgning, der viser, at han selv var af den overbevisning, at han opfyldte de officielle kriterier, afspejler også, at han formåede at trække på sit netværk. Niels Nicolaj Kraiberg, som Møller i første omgang havde henvendt sig til, var en af byens mest aktive borgere på det sociale område: Han var medlem af Fattigudvalget fra 1873 til 1881, kredsforstander i byens største filantropiske forening, Velgørenhedsselskabet, samt bestyrelsesmedlem af Husholdningsforeningen, Sct. Stefansforeningen, Sømandshjemmet, Arbejdernes Sygeforening, Håndværker- og Fabrikarbejdernes Sygeforening og medlem af de Fattige Kasse i vor Frue sogn.³⁷ Johannes Magnus Mørk, fra hvem Møller havde indhentet en anbefaling, var redaktør på *Aarhus Stiftstidende* og medlem af byrådet.³⁸ Det var således nogle af byens fremtrædende mænd, som Møller hermed viste, at han havde kontakt til. Alligevel blev Møller ikke bevilget en have i 1879 og indsendte derfor tre år senere endnu en ansøgning:

Da jeg 3 gange før har søgt om at komme i betragtning ved uddeling af Fattigjord eller det frie Havejord detteinu [sic] ikke er falden i min Lod at erholde noget, og det nu er kommen til min Kundskab at der bliver nogle faa Stykker ledig i dette Foraar da ved denne Udelling maaske at komme i Betragtning.³⁹

Også i denne ansøgning påpegede Møller de gentagne henvendelser til den kommunale administration. Om end han opfyldte de formelle kriterier: Var familieforsørger med kone og fire børn i alderen fra halvandet til ti år, havde opholdt sig i Aarhus i 10 år og tilsyneladende var værdigt trængende, fik han dog heller ikke denne gang en have tildelt. Stadig uden fattighave sendte Møller atter en ansøgning i 1883:

Da der er nogle Stykker af de fri Havejord som kunne faaes til Afbenyttelse og Dyrkning af ubemidlede Smaafolk som ikke har nyt Fattighjælp, saa vil jeg anmode den ærede Bestyrelse for Fattigvæsenet om at erholde et saadan Stykke da jeg har en stor Familie og det kunde være mig en stor Hjælp. Jeg har 4 Børn, de ælste er 11 Aar og den næste 6 ½ Aar og en paa 4 Aar og en paa 2 ½ Aar – Jeg er 43 ½ Aar og min Kone er 40 Aar saa jeg Troer nok der er mange der er yngre en mig der har haft Jord i mange Aar.⁴⁰

---

³⁷ *Aarhus Vejviser*, 1879.

³⁸ Degn og Dybdal: *Borgere i Byens råd*.

³⁹ Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

⁴⁰ Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

Til ansøgningen havde Møller vedlagt tre anbefalinger. I disse beskrives Møller som en "stræbsom Arbejdsmand der paa bedste Maade søger at ernære sin Familie" og som "ædruelig, samt særdeles skikkelig, arbejdsom og paalidelig Mand".⁴¹ Selvom Møller, der kategoriserede sig selv som en "fattig Arbejdsmand", tilhørte samfundets nederste sociale lag, underlagde han sig ikke myndighedernes beslutning, men havde mod til at udfordre og anfægte denne. Møllers navn fremgår dog ikke af protokollen over brugere fra 1885, hvilket indikerer, at han heller ikke denne gang er blevet tildelt en have trods de gentagne henvendelser til kommunen. At Møller formentlig blev forbigået af fattigudvalget vidner om, at den ihærdighed og stædighed, hvorved Møller direkte anfægtede kommunens beslutning, måske i sidste ende ikke var den mest hensigtsmæssige strategi.⁴²

På trods af at Søren Sørensen Møller er en unik case, hvad angår hans ligefremme tiltaleform og antallet af de anmodninger, der er bevaret fra hans hånd, afspejler både Høier og Møller også mere generelle tendenser: Som hovedparten af ansøgerne fremhæver de begge deres rolle som forsørger som deres primære bevæggrund for at anmode om en have.⁴³ De begreber, som bruges til at beskrive Høier og Møller som personer (stræbsom, ædruelig, flittig, skikkelig, ærlig, arbejdsom og pålidelig), går igen i størstedelen af ansøgningerne. For eksempel skrev arbejdsmand Peer Mikkelsen, der fik tildelt en have i 1880, at hans og hans hustru "som ærlige og stræbsomme Mennesker" havde ernæret sig med deres hænders gerning.⁴⁴ Hertil kommer adjektiver, såsom hæderlig, påpasselig, dygtig, pligttopfyldende, omhyggelig og retskaffen.⁴⁵ Samme adjektiver bruges af politikerne på Rigsdagen til at beskrive gruppen af værdigt trængende, man ønskede at skåne fra de stigmatiserende fattighjælpsvirkninger. I forhandlinger om understøttelseskasser i 1870'erne, der indebar en lovgivningsmæssig skelnen mellem værdigt og ikke-værdigt trængende, karakteriseredes førstnævnte gruppe som stræbsomme, dygtige, hæderlige mennesker. Personer, der havde udmærket sig ved dovenskab, lastefuld vandel eller drukkenskab, udgjorde derimod sidstnævnte gruppe.⁴⁶ Også i forbindelse med forhandlinger om hjælp uden for det offentlige fattigvæsen i 1880'erne beskrives de værdigt trængende gentagne gange

41 Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

42 Sager vedr. Frihaverne 1890-1910, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS.

43 Se f.eks. Anthon Carl Jensen, 1880; Søren Andersen, 1880; Marius Petersen, 1880; Hans Jensen, 1883; Eduard Henrik Jaquet, 1883; Chresten Espersen, 1884. Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

44 Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

45 Se f.eks. Jens Jokkumsen, 1879 Protokol over Frihaverne 1836-1881, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS samt Thomas Jørgensen, 1883; Vilhelm Petersen, 1883; J. Pedersen, 1883; Hans Peter Jensen, 1883; J.H. Hilmer, 1882; Michael Jørgensen, 1882; Søren Mikkelsen, 1885, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

46 Rigsdagstidende, Tillæg A, sp. 1814-1822; Folketingets forhandlinger, 1874-75, sp. 1710-1728; Folketingets forhandlinger, 1875-76, sp. 818-828.

som stræbsomme, arbejdsomme, hæderlige og ærlige, der i modsætning til den løsagtige og fordrukne borger uforskyldt var havnet i nød.⁴⁷ Disse karaktertræk, der benyttes af både politikere og de fattige selv, knytter sig til et ideal om selvstændighed og myndighed. De er koblet til forestillingen om den politiske medborger og den værdigt trængende, der efter bedste evne forsøgte at klare sig selv.⁴⁸ Ved derudover at understrege deres ædruelighed tog de fattige yderligere afstand til gruppen af ikke-værdigt trængende. Som også italesat gentagne gange på Rigsdagen blev alkoholisme set som værende en af de vigtigste kendetegn ved de ikke-værdigt trængende, der desuden ofte blev karakteriseret som værende uforudseende, dovne og uarbejdsomme.⁴⁹ At ansøgerne enten selv eller gennem anbefalinger pointerede at de var værdigt trængende, viser, at de fattige forstod at bruge kategorierne værdig og ikke-værdig trængende og aktivt positionere sig i forhold til disse. Som også fremhævet af Nørgård dannede grundloven et grundlag for en opfattelse af den myndige og stræbsomme medborger, der baserede sig på en rettighedsdiskurs, som ikke forekom i første halvdel af det 19. århundrede.⁵⁰ Således understregede ansøgerne til fattighaverne udtrykkeligt, at deres nød skyldtes udefrakommende faktorer.⁵¹ Som for eksempel arbejdsmanden Søren Nielsen, der skrev følgende til fattigudvalget i 1880:

jeg [er] grundent paa en Svaghed i Benene, der ikke tilsteder mig vedholdende staaende Arbeide, henvist til lidet anstrængende og (...) tilfældigt Erhverv. Som følge deraf have vi i de sidste 2 Aar nærmest været henviste til at leve af den Fortjeneste som min Hustru kan have ved at gaa ud og vadske hos Folk, hvorfor jeg gerne vilde bidrage til vort Ophold ved at dyrke en saadan Jordlod, som jo kan passes uden vedholdende strengt Arbeide.⁵²

Hermed viste Nielsen, at han var sin pligt som husstandsoverhoved og forsørger bevidst og fremhævede samtidigt den uforskyldte sygdom, der gjorde det svært for ham at leve op til denne forpligtelse. Nielsen fik på baggrund af denne ansøgning bevilget en fattighave.

Ser vi mere overordnet på ansøgningerne, står det på den anden side klart, at man ikke bør tage alle oplysninger for pålydende eller behandle kilderne som direkte levn af de fattiges egne beslutninger og handlinger. Dette skyldes til dels,

---

47 Rigsdagstidende, Folketingets forhandlinger, 1886- 1887, sp. 771; sp. 839; sp. 851-852.

48 Koefod: 'Performing' 165; Rud: *Subjektiveringsprocesser*, 61.

49 Rud: *Subjektiveringsprocesser*, 69.

50 Rud: *Subjektiveringsprocesser*, 275.

51 Eksempler på sygdom, se f.eks. C.F. Becker, 1880; J Jensen, 1880; Jacob Christensen, 1880; Rasmus Sørensen, 1880; N. Rasmussen, 1880. Eksempler på alder, se: K. Kjellerup 1880; A.D. Knoblauch, 1882. Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

52 Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

at en del af ansøgningerne formentlig ikke er skrevet af ansøgeren selv, og dels at ansøgerne i forsøget på at fremstille sig på bedste mulige vis til tider manipulerede lidt med de oplysninger, de videregav til kommunen. Ved at studere håndskriften er det rent faktisk muligt at adressere spørgsmålet omkring ansøgningernes ophav. Ved genansøgningerne kan man således sammenligne håndskriften på ansøgninger afsendt af samme ansøger. I flere tilfælde ændrer håndskriften sig betydeligt fra ansøgning til ansøgning, hvilket giver indtryk af, at en stor del af ansøgerne fik hjælp af en tredjepart; enten professionelle skrivere eller bekendte, der besad de nødvendige skrivekundskaber.⁵³ For eksempel findes to næsten identiske ansøgninger fra 4. februar 1881, hvori såvel både indhold som håndskrift er ens. Kun personlige oplysninger såsom ansøgerens navn og adresse, er udskiftet.⁵⁴ Der findes også flere eksempler på ansøgninger, hvor håndskriften i ansøgningen og anbefalingen er påfaldende ens, men hvor ansøgerens egen underskrift adskiller sig.⁵⁵ I disse tilfælde har ansøgeren måske brugt sit netværk, ofte i form af en arbejdsgiver, udlejer eller præst, i udformningen af ansøgningen. Det gør sig for eksempel gældende med fire ansøgninger fra 1880, hvis indhold, ordlyd og håndskrift er næsten identisk. De fire ansøgere var alle ansatte på Ceres-Bryggeriet, og håndskriften antyder, at det var inspektøren, Chr. L. Paulsen, der skrev alle fire ansøgninger. To ud af de fire arbejdere fremgår senere på protokollen over havebrugere på Galgebakken, hvilket indikerer, at inddragelsen af en tredje part, der havde erfaring med udarbejdelsen af disse typer ansøgninger, kunne have en positiv indflydelse på ansøgningens udfald.⁵⁶

Der findes dog også flere eksempler på ansøgninger, der formentlig er skrevet af ansøgeren selv.⁵⁷ Dette er blandt andet tilfældet med Søren Sørensen Møller, hvis anmodninger alle er skrevet med samme håndskrift og i samme tonefald. Som de ovenstående uddrag viser, indeholder anmodningerne også flere stavfejl, og de er – i sammenligning med andre ansøgninger – ret direkte i deres henvendelsesform. Derudover var han konsekvent med de oplysninger, han videregav til kommunen, hvilket heller ikke altid var tilfældet. Kigger man for eksempel på Anton Carl Jensens to ansøgninger, ændres antallet af de år, han havde opholdt sig i

---

53 Jens Jøkkumsen, 1880, Protokol over Frihaverne 1836-1881, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS samt N. Rasmussen, 1880; Anton Carl Jensen, 1883, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

54 Chr. Bach, 1881; Chr. Rasmussen, 1881, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

55 A.P. Quie, 1880; Jørgen Thor Jørgensen, 1882; P.F. Christensen, 1882; Hans Peder Jensen, 1883; Vilhelm Petersen, 1883; Thomas Jørgensen, 1883, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

56 Søren Peter Sørensen Munk, 1880; Frederik August Jensen, 1880; Søren Andersen, 1880; Bengt Bengtsen, 1880, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

57 Jens Jensen Nørager, 1881; Jens Jensen Nørager, 1882, Protokol over Frihaverne 1836-1881, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS.

byen betydeligt. I den første ansøgning fra 1881 skrev Jensen, at han havde boet fem år i byen, men i ansøgningen fra 1883 fremgår det, at han havde opholdt sig i byen i over 10 år.⁵⁸ Selvom man således bør tage sig nogle kildekritiske forbehold i forhold til ansøgningsmaterialet, synes det alligevel, at kilderne, netop i kraft af dette aspekt af forstiltthed og manipulation, kan give et indblik i de fattiges strategiske handlinger. Ved at fremhæve visse dele og bevidst udelade andre udviste ansøgerne et kendskab til, hvilke værdier og karaktertræk, kommunen værdsatte. Således ændrede Jensen ikke kun antallet af de år, han havde boet i Aarhus, men også selve begrundelsen for, hvorfor han og hans familie trængte til den ekstra hjælp. I 1881 henviste Jensen til den "meget ringe Løn", han fik udbetalt som arbejdsmand ved Caroc og Leths Maskinfabrik, mens han i 1883 fremhævede, at hans "Familie [havde] haft meget Sygdom".⁵⁹ Om end man bør efterlade et vist rum til tilfældighedernes spil, blev Jensen bevilget en have på baggrund af sidstnævnte ansøgning, hvilket indikerer, at sidstnævnte årsag til trang i højere grad vakte genklang hos fattigudvalget end førstnævnte. Dette afspejler også den mere generelle tendens i nærværende kildemateriale, hvor en stor del af ansøgerne påpegede sygdom som årsagen til deres trang, mens Jensen som eneste henviste til dårlige lønforhold.⁶⁰ Derudover kan den manglende inddragelse af lønforholdene i ansøgningen fra 1883 også skyldes, at denne ansøgning var anbefalet af arbejdsgiveren Caroc og Leth, overfor hvem det måske ikke var hensigtsmæssigt påpege sin utilfredshed med netop dette. På den måde afspejler ændringen af indholdet i de to ansøgninger, at der måske også fandt en pragmatisk forhandling sted mellem ansøger og anbefaler, der havde en indflydelse på udformningen af ansøgningen. Samtidigt viser involveringen af en tredje part, at ansøgerne forstod at udnytte deres personlige eller professionelle netværk til at få udarbejdet en god ansøgning og dermed stille sig i en mere gunstig position overfor kommunen. Som følgende afsnit viser, udgjorde det praktiske arbejde med at passe og beplante haven desuden muligheden for at bevise, at man rent faktisk var en pligt-opfyldende, hæderlig, flittig og stræbsom medborger.

HAVEARBEJDET

De fattige, der fik overdraget en fattighave, gik med denne tildeling fra at være ansøger til at være modtager af fattighjælp. Med den nye status fulgte også visse forpligtelser. Disse forpligtelser var nedfældet i det regulativ, som lejereren af havejorden – i forening med fattigudvalget – skulle underskrive. Af regulativet, der fungerede som en form for lejekontrakt, fremgår specifikke regler for pas-

---

58 Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

59 Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

60 For ansøgere, der påpeger sygdom som årsagen til deres trang, se bl.a.: N. Rasmussen, 1880; C.F. Becker, 1880; J. Jensen, 1880; Jacob Christensen, 1880; Rasmus Sørensen, 1880; Søren Nielsen, 1880, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

ningen af haven. Således stadfæstede §2, at: "Jorden, som ikke maa pløies eller harves, skal forsvarligen dyrkes med Spade, Hakke og Rive, graves i rette Tid, og stedse holdes reen for Ukrudt, samt gjødes forsvarlig i den Tid, den er overladt til Brugeren".⁶¹ Der fandtes også regler for, hvilke afgrøder der måtte dyrkes, idet regulativet klargjorde, at haven var forbeholdt "Havevæxter" samt kartofler, hør og hamp, "men til Korn og andre Markvæxter [...] maa den aldeles ikke benyttes".⁶² Derudover lagde kommunen stor vægt på, at det var lejerens selv eller dele af lejerens husstand, der udførte arbejdet: "Til arbejdet maa Brugeren ikke benytte fremmed Bistand, være sig af Parcellisterne eller Andre, men han skal udføre det ved egne Kræfter samt ved sin Kones og sine Børns eller Tyendes og Læredrenge Hjælp".⁶³ Samme tankegang går igen i § 7, der præciserede at det var "strænglingen [forbudt] at overdrage Jorden til en Anden, være sig for eller uden Betaling". At fattighjælpsmodtageren selv udførte det arbejde, der var en integreret del af denne form for fattighjælp, spillede en vigtig rolle for kommunen, hvorfor mange ansøgere også påpegede deres evner inden for havedyrkning.⁶⁴ Således skrev Frederik Epler, der fik tildelt en have i 1880, at en have af ham ville blive "værdsat og behandlet omhyggeligt",⁶⁵ mens karetmager J.M. Christensen understregede, at "et Stykke Jord som bliver dyrket med Flid og Akurettesse vil afhjælpe mange Bekymringer".⁶⁶

Regulativet gjorde det desuden klart, at lejerne af havejorderne var underlagt Fattigudvalgets tilsyn. Overholdt man ikke regulativets regler, blev lejerens idømt en bøde, og ved gentagne overtrædelser fik han frataget sin have.⁶⁷ Der fandtes altså en bestemt måde at dyrke sin have på, og det var vigtigt, at fattighjælpsmodtagerne viste den nødvendige disciplin og ordentlighed, der fulgte med tildelingen af en fattighave. Derfor førte kommunen også et møjsommeligt tilsyn med haverne. I en protokol over fattighaverne ved Mølleengen fra 1915 noterede kommunens undersøger, at sadelmager Clausen kun havde dyrket den ene halvdel, og den anden var "noget fuld af Ukrudt", mens Anders Thomsens fattighave "Nok [var] dyrket, men meget mangelfuldt gjort rent".⁶⁸ Der lå derved et element af op-

---

61 Regulativ 1880, Protokol over Frihaverne 1836-1881, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS.

62 Regulativ 1880, Protokol over Frihaverne 1836-1881, § 3, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS.

63 Regulativ 1880, Protokol over Frihaverne 1836-1881, § 4, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS.

64 Frederik August, 1880; Søren Andersen, 1880; O. Olsen, 1880; Søren Peter Sørensen Munk, 1880, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

65 Frederik August, 1880; Søren Andersen, 1880; O. Olsen, 1880; Søren Peter Sørensen Munk, 1880, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

66 Frederik August, 1880; Søren Andersen, 1880; O. Olsen, 1880; Søren Peter Sørensen Munk, 1880, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, RA.

67 Regulativ, § 9, Protokol over Frihaverne 1836-1881, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS.

68 Frihaverne ved Mølleengen, Protokol over frihaverne 1890-1917, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS.

dragelse og social kontrol i fattighaverne som institution. Dette aspekt kommer også til udtryk i cirkulæret af 4. marts 1826, hvori det understreges, at haverne havde "bidraget til at vække Arbejdslyst hos Børnene, afholdt Familiefædre, hvis ringe Næringsbrug levned dem mange Fritimer, fra Lediggang, og udbredt Dyrkningen af nyttige Havevæxter".⁶⁹ At tildele fattighaver og efterfølgende føre tilsyn med pasningen af disse kan tolkes som en måde, hvorpå kommunen søgte at kontrollere de fattiges fritid. De specifikke og konkrete krav til dyrkningen af haven kan således både ses som en mulighed for fattighjælpsmodtageren til at bevise sin arbejdsmohed og selvansvarlighed, men samtidigt også, som påpeget af Karin Lützen, som et led i en moralsk opdragelse af samfundets nederste lag.⁷⁰ Således konstaterede kommunen i forbindelse med overdragelsen af en fattighave ved Vesterbro Mølle i 1916, at indehaveren C.N. Svendsen mødte "stærkt beruset", hvorfor han blev tildelt en advarsel. Samme forår fik maskinarbejder Magnus Jensen frataget sin have. I forbindelse med eftersynet havde kommunen noteret sig, at kun halvdelen af haven var dyrket, men resten var "fuld af Ukrudt".⁷¹ Ifølge kommunen skyldtes den mangelfulde pasning af haven, at manden som bekendt var "slem drikfædig, og i Foraaret mødte beruset ved Paavisningen". Dette pertentlige opsyn med haverne viser, at der hos kommunen lå en forventning om en bestemt tilsigtet adfærd. Samtidigt afspejler problemer med manglende pasning af haven, at brugerne ikke altid formåede at udvise den ønskede adfærd, samt at disse måske ikke var så ædruelige, som de havde fremstillet sig i deres ansøgninger.

KOMMUNEN VISER HENSYN

Som tidligere nævnt, nød fattighaverne en udbredt popularitet blandt byens fattige. I 1888 skrev fattiginspektøren til byrådet, at "det lades ikke ubemærket, at Befolkningen sætter stor Pris paa disse Haver, og at der hvert Aar melder sig en Mængde Ansøgere, hvoraf kun faa opnaa det ansøgte".⁷² Det fremgår da også af byrådsforhandlingerne, at byrådet forsøgte at tage hensyn til den stigende efterspørgsel på fattighaver og derfor løbende diskuterede muligheden for at anlægge nye områder med haver.⁷³ I forbindelse med en af disse diskussioner i 1896 foretog Fattigudvalget en undersøgelse af havernes funktion. Også her blev havernes popularitet påpeget: "Der er en stor Efterspørgsel på disse Haver, og selv kvalificerede Ansøgere maa i Reglen søge flere Aar, inden de opnaa det at faa en Have".⁷⁴ Samtidigt fremhævede fattigudvalget, at de havde haft lejlighed til at se:

---

69 Cirkulære af 4. marts 1826.

70 Lützen: *Byen tæmmes*, 20-21.

71 Sager vedr. Frihaverne 1910-1916, fattigvæsenet, Aarhus Kommune, AS.

72 Aarhus Byråds forhandlinger, 1884.

73 Se for eksempel: jour.nr.: 263-1873; 151-1879; 272-1883; 114-1885; 8-1889, Journalsager til Aarhus Byråds Forhandlinger, AS.

74 Jour.nr. 103-1896, Journalsager til Aarhus Byråds Forhandlinger, AS.

med hvilken Interesse Lodderne som Regel passes, og at mange Familier tilbringe deres Fritid der. Sagen er jo den, at det ikke blot er den pekuniære Indtægt, der for Familien har Betydning, men tillige Følelsen af, den har et Sted, der er dens eget. Udvalget maa derfor udtale at disse Frihaver er en god Institution.⁷⁵

Citatet viser, at kommunen anerkendte, at haverne havde en betydning, der rakte udover de afgrøder, der kunne dyrkes på havejorden. I både konkret og overført betydning, gjorde haverne det muligt for fattighjælpsmodtageren at slå rødder i byens jord. At kommunen samtidigt påpegede og anerkendte denne mere følelsesmæssige dimension af haverne viser, at disse hensyn indgik i kommunens forsorgspolitik. Hertil kommer, at fattighaverne også tjente et æstetisk formål. I en artikel bragt i Aarhus Stiftstidende fra 1839 knyttes haverne til arbejdet med byforskønnelse: "til Fattighaver har Byen udlagt en Deel Jord, hvis Brugere ere forpligtede til ved Beplantning at forskjønne disse".⁷⁶ I denne artikel betegnes pasningen af haven altså som en *forpligtelse* overfor byen. Ved at kultivere byens jord var fattighjælpsmodtageren med til at forbedre byens ydre og herved opfylde en forpligtelse over for byen. Fattighaverne fungerede derved som et konkret sted, hvor medborgerens tilhørsforhold til kommunen kunne praktiseres. På den måde kan fattighaverne siges at facilitere en relation mellem giver og modtager af fattighjælp, der ikke kun var bygget op omkring en asymmetrisk overdragelse af ressourcer, men som skabte en reciprocitet mellem by og borger. Ved aktivt at passe sin have fik fattighjælpsmodtageren et supplement til husholdningen og muligheden for at give "noget" tilbage til byen.

At Aarhus kommune tog hensyn til den stigende efterspørgsel på haver kan derved ses som et konkret eksempel på, hvordan den kommunale fattighjælp blev formet af de anmodninger om hjælp, som kommunen modtog. Om end den hjælp fattighaverne var begrænset i sit omfang, skal denne form for fattighjælp ses i sammenhæng med andre kommunale hjælpeformer. Gennem legater og direkte understøttelser fra kommunekassen tildelte Aarhus Kommune flere forskellige former for hjælp uden rettighedsfortabelse. Fattighaverne adskilte sig dog herfra ved direkte at henvende sig til de mandlige medborgere og give denne gruppe muligheden for at modtage offentlig hjælp uden indgreb i deres retslige stilling. På baggrund af ovenstående analyse vil jeg argumentere for, at grunden til, at Aarhus Kommune kunne tildele denne form for hjælp uden at fratage modtageren hans stemmeret, skyldes fattighavenes aktive og opdragende aspekt. Haverne udgjorde i sig selv ikke en stor værdi, men blev først gennem dyrkning, pasning og høstning til fattighjælp. Hjælpens omfang var eksponentielt knyttet til modtagerens arbejdsindsats og fungerede derved som en form for hjælp til selvhjælp. Arbejdet i haven blev samtidigt set som opfyldelsen af en forpligtelse over for byen

75 Jour.nr. 103-1896, Journalsager til Aarhus Byråds Forhandlinger, AS.

76 Aarhus Stiftstidende, 7.3. 1839.

og som en måde, at udvikle selvansvarlig og myndighed hos fattighjælpsmodtagerne – karaktertræk, der blev set som en forudsætning for politisk medborgerskab. Som pointeret af venstremanden Holstein-Ledreborg i forbindelse med forhandlingen om understøttelseskasser i 1874, blev fattighjælpsmodtagerne ikke ekskluderet af politisk medborgerskab, “fordi de have modtaget Hjælp, [...] men fordi de derved komme i et særligt Umyndighedstilstand”.⁷⁷ Mens modtagelsen af offentlig fattighjælp i udgangspunkt blev set som værende i umyndiggørende og dermed i opposition til det politiske medborgerskab, sikrede kommunen i den lokale forvaltning af det sociale medborgerskab, at modtageren af visse former for offentlig hjælp kunne forblive aktiv og myndig. Ved at opsætte specifikke regler for brugen af haven og gennemføre en grundig kontrol kunne fattighjælpsmodtageren samtidigt vise, at han var stræbsom, hæderlig og arbejdsom og dermed en værdig politisk medborger. Herved fungerede det sociale medborgerskab ikke i opposition til det politiske, men understøttede i stedet udviklingen af den myndige og selvstændige politiske medborger.

KONKLUSION

Ved at følge processen fra de opstillede kriterier, over ansøgningen og frem til det efterfølgende havearbejde har artiklen vist, hvordan fattighaverne tjente en række forskellige formål: som en social ydelse fungerede havens afgrøder som et supplement til husholdningen for byens fattige familier. For disse familier, der som oftest boede til leje i små lejligheder, var haven samtidigt et rekreativt sted, hvor det var muligt at slå rødder og dyrke et tilhørsforhold til byen, der på den anden side anså havedyrkningen som en æstetisk forskønnelse af byens rum. Centralt for denne analyse er dog, at haverne dannede grundlag for en forhandling af medborgerskab. Ved at fremhæve 1) deres lyst til at arbejde, 2) deres status som husstandsoverhoved og forsørger og 3) den uforskyldte fattigdom, de var havnet i og 4) deres tilknytning til byen, fremstillede de fattige sig selv som værdigt trængende og dermed også som værdige politiske medborgere. Ved at fremvise karaktertræk, som var knyttet til forestilling om den myndige og stræbsomme medborger, brugte ansøgerne den lovgivningsmæssige ramme som trædesten til at ansøge om hjælp uden rettighedsfortabelse. Hermed blev haverne tildelt ikke på bekostning, men i kraft af deres status som politiske medborgere. Gennem brug af netværk som arbejdsgiver, udlejer eller den lokale præst i udformningen af ansøgningerne forstod fattige at sætte sig selv gunstig forhandlingsposition over for det kommunale fattigudvalg. Ændringer i argumentationsform og manipulerende med faktuelle oplysninger afspejler desuden at ansøgningerne også rummer en grad af strategi og forstilthed. De ansøgere, der fik tildelt en fattighave, kunne gennem dyrkningen af byens jord aktivt udvise et tilhørsforhold til byen og

---

⁷⁷ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger, 1874-1875, sp. 1710.*

samtidigt bevise at de var i besiddelse af den arbejdsomhed og selvstændighed, der gjorde dem til værdige, politiske medborgere. For kommunen, udgjorde havearbejdet en konkret mulighed for en moralsk opdragelse af den fattige. Gennem kontrol og eftersyn med haverne søgte kommunen at kultivere en bestemt tilsigtet adfærd hos havebrugerne, der dog ikke altid blev efterlevet. Overordnet set viste kommunen sig dog lydør over for den stigende efterspørgsel og etablerede løbende nye områder med haver. Ved derved at analysere forhandlingen mellem giver og modtager af fattighjælp som en forhandling af medborgerskab har artiklen vist, at fattige forstod at forhandle medborgerskabets rammer, og på hvilke måder den kommunale fattigforsorg kan siges at være formet af samspillet mellem fattig og fattigudvalg.

LITTERATUR

Utrykte kilder

- Aarhus Stadsarkiv (AS), Journalsager til Aarhus Byråds forhandlinger.
 AS, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, Protokol over frihaverne 1836-1881.
 AS, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, Protokol over frihaverne 1890-1917
 AS, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, Sager vedr. frihaverne 1890-1910.
 AS, Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, Sager vedr. frihaverne 1910-1916.
 Rigsarkivet (RA), Fattigvæsenet, Aarhus Kommune, Sager vedr. Frihaverne 1867-1886.

Trykte kilder

- Aarhus Byråds Forhandlinger, 1868-1892.
 Aarhus Vejviser, 1876.
 Borchorst, Anette, Drude Dahlerup og Mai Hostrup Brunse: *Før og efter stemmeretten: køn, demokrati og velfærd*, Frederiksberg: Frydenlund Academic, 2015.
 Canning, Kathleen og Sonya O. Rose: 'Gender, Citizenship and Subjectivity: Some Historical and Theoretical Considerations', *Gender & History* 13 (3), 2001, 427-443.
 Cowman, Krista, Åsa Karlsson Sjögren og Nina Javette Koefoed: *Gender in Urban Europe: Sites of Political Activity and Citizenship, 1750-1900*, New York: Routledge, 2014.
 Degn, Ole og Vagn Dybdahl: *Borgere i byens råd: medlemmer af Århus bys borgerrepræsentation og byråd 1838-1968*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1968.
 Faye Jacobsen, Anette: *Husbondret: rettighedskulturer i Danmark, 1750-1920*, København: Museum Tusulanums Forlag, 2008.
 Lilla Voss: 'Fattigdom og Fattigforsorg i 1880'erne'. I Jens Hugaard Jensen, Erik Hansen og Lilla Voss (red.): *Sociale studier: Kriminalitet, prostitution og fattigdom i Århus ca. 1870-1906*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1975.
 Hobson, Barbara, Jane Lewis og Birte Siim: *Contested Concepts in Gender and Social Politics*, Cheltenham: Edward Elgar, 2002.
 Horstbøll, Henrik: 'Politisk medborgerskab og junigrundloven: den almindelige valgrets begrebshistorie', *Den jyske historiker*, 83, 1999, 168-180.
 Isin, Engin F.: 'Citizenship in Flux: The Figure of the Activist Citizen', *Subjectivity* 29 (1), 2009, 367-388.
 Isin, Engin F. og Bryan S Turner: *Handbook of Citizenship Studies*, London: SAGE, 2002.
 Isin, Engin F. og Greg M Nielsen: *Acts of Citizenship*, London: Zed Books Ltd, 2008.
 Jonassen, Viggo: 'Den kommunale danske velfærdsstat - gennem fire socialreformer og fire mellemtider'. I Niels Ploug, Ingrid Henriksen, og Niels Kærgård (red.): *Den danske velfærdsstats historie*, København: Socialforskningsinstituttet, 2004, 202-221.
 King, Steven: 'Negotiating the Law of Poor Relief in England, 1800-1840', *History* 96 (324), 2011, 410-435.

- King, Steven og Peter Jones: 'Testifying for the Poor: Epistolary Advocates and the Negotiation of Parochial Relief in England, 1800-1834', *Journal of Social History* 49 (4), Oxford University Press, 2016.
- Koefoed, Nina Javette: 'Performing Male Political Citizenship: Local Philanthropy as an Arena for Practicing and Negotiating Citizenship in Late Nineteenth-Century Denmark'. I Nina Javette Koefoed Krista Cowman Åsa Karlsson Sjögren (red.): *Gender in Urban Europe*, Routledge, 2014, 162-177.
- Kolstrup, Søren: *Velfærdsstatens rødder: fra kommunesocialisme til folkepension. SFAH skriftserie nr. 38*, København: Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 1996.
- Kolstrup, Søren: 'Fattiglovgivningen fra 1803 til 1891'. I Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Christiansen (red.): *Dansk Velfærdshistorie, bd. 1*, Odense Universitetsforlag, 2010, 149-233.
- Kymlicka, W. og W. Normann: 'Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory', *Ethics* 104 (2), 1994. 352-81.
- Laneth, Pia Fris: *1915 - da kvinder og tyende blev borgere*, København: Gyldendal, 2015.
- Larsen, Jytte: *Også andre hensyn, bd. 1: Dansk ligestillingshistorie 1849-1915*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2010.
- Lees, Lynn Hollen: *The solidarities of strangers: the English poor laws and the people, 1700-1948*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Leeuwen, Marco van: 'Histories of Risk and Welfare in Europe during the 18th and 19th centuries'. I Anthony Cunningham og Ole Peter Grell (red.): *I Health care and poor relief in 18th and 19th century Northern Europe: History of Medicine in Context*, 2002, 32-66.
- Lister, Ruth: 'Citizenship', *Feminist Review* 57, 1997, 28-48.
- Lister, Ruth: *Engendering Citizenship, Work and Care*, Aalborg: FREIA, Aalborg Universitet, 1997.
- Lister, Ruth og Jo Campling: *Citizenship: Feminist Perspectives*, Houndmills: Machmillan, 1997.
- Lützen, Karin: *Byen tæmmes: kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, København: Hans Reitzels Forlag, 1998.
- Mann, Michael: 'Ruling Class Strategies and Citizenship', *Sociology* 21 (3), 1987, 339-354.
- Marshall, T.H.: *Citizenship ans Social Class and other Essays*, Cambridge: Cambridge University Press, 1949.
- Marshall, T.H.: *Medborgerskab og social klasse*, København: Hans Reitzels Forlag, 2003.
- Nyers, Peter: 'No One Is Illegal Between City and Nation', *Studies in Social Justice* 4 (2), 2010, 127-143.
- Nørgård, Inger Lyngdrup: *Beskyt de værdige fattige!: opfattelser og behandling af fattige i velgørenhed, filantropi og fattigvæsen i København 1770-1874*, Odense: Det Humanistiske Fakultet, ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet, 2015.
- Pine, Adam M.: 'The Performativity of Urban Citizenship', *Environment and Planning A* 42 (5), 2010, 1103-1120.
- Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger, 1874-1875.*
- Rigsdagstidende, Tillæg A, 1874-1875.*
- Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger, 1875-1876.*
- Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger, 1886-1887.*
- Rud, Søren: *Subjektiveringsprocesser i metropol og koloni: København og Grønland i 1800-tallet*, København: Det Humanistiske Fakultet, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2010.
- Siim, Birte: *Gender and Citizenship: Politics and Agency in France, Britain and Denmark*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Sokoll, Thomas: 'Negotiating a Living: Essex Pauper Letters from London, 1800-1834', *International Review of Social History* 45 (S8), 2000, 19-46.
- Turner, Bryan S.: 'Outline of a theory of citizenship', *Sociology* 24 (2), 1990, 189-217.
- Tholle, Johannes: 'Frihaverne i Aarhus: 1827-1927', *Historisk Samfund for Aarhus Stifts Årbog*, 1927, 20-28.
- Wessel Hansen, Peter: *Den skjulte fattigdom: middelstandens fattige i København 1750-1850*, København: Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet, 2013.
- Yuval-Davis, Nira: 'Women, Citizenship and Difference', *Feminist Review* 57, 1997, 4-27.

LEONORA LOTTRUP RASMUSSEN
PH.D.-STIPENDIDAT I HISTORIE
INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND
AARHUS UNIVERSITET
HISLLR@CAS.AU.DK

ABSTRACT (UK)

Leonora Lottrup Rasmussen: Allotments and negotiations of citizenship: A study on negotiations between the recipient and the provider of public poor relief after 1849

Through the examination of allotments in Aarhus, this article focuses on the negotiation between the recipient of public poor relief and the poor committee. Since public relief was linked to the loss of both civil and political rights in the wake of the constitution of 1849, the article treats the negotiations of poor relief, as negotiations of citizenship. Even though the allotments were a part of the public poor relief system, the allocation of an allotment did however not deprive the beneficiary of any rights. Thus, the allotment tenants had the possibility of being both a recipient of public poor relief and political citizen at the same time. While the ability to provide was seen as a precondition for political citizenship, the article argues that the allotments were given by virtue of this ability to provide. By analysing applications for allotments, the article gives insights into the ways in which the applicants positioned themselves as providing family fathers, striving for their family's economic survival. Cultivating the allotments, also offered the recipients an opportunity to display their independence and work-ethic, thereby proving that they were in fact worthy political citizens. For the poor committee, the allotments offered a chance to develop an 'independent spirit' among the tenants and to teach them middleclass values, thereby functioning as a tool in the moral reform of the poor.